

Anna Łoś, Marek Łoś

(Lublin)

doi: 10.36121/amlos.DB.2020.11.187

Ziemia wywłaszczona

Streszczenie: W oparciu o przedstawione dane i obliczenia Autorzy stwierdzają, że losy ziemi zabranej przez państwo komunistyczne na Lubelszczyźnie w latach 1944-49 były bardziej złożone niż do tej pory przyjmowano. Autorzy proponują równoległe badanie kilku zjawisk: wywłaszczenia majątków rolnych i leśnych należących do osób fizycznych i prawnych, transferu ziemi państwowej, parcelacji wywłaszczonej ziemi obok aspektów społecznych i gospodarczych miała bardzo silne aspekty polityczne i propagandowe. Autorzy zwracają uwagę na zjawisko wyłączenia z parcelacji. Niewątpliwie był to pierwszy etap „socialistycznej przebudowy wsi polskiej”.

Słowa kluczowe: Komunizm, Polska, wywłaszczenia, ziemianie, reforma rolna

Expropriated land

Annotation: Based on the presented data and calculations, the Authors states that the fate of land taken by the communist state in the Lublin Region in 1944-1949 was more complex than previously assumed. The Authors proposes a parallel study of several phenomena: expropriation of agricultural and forest property owned by natural and legal persons, transfer of state land, subdivision of expropriated land, apart from social and economic aspects, had very strong political and propaganda aspects. The Authors draws attention to the phenomenon of excluding from the subdivision. It was undoubtedly the first stage of the “socialist reconstruction of the Polish countryside”.

Keywords: Communism, Poland, expropriation, landowners, land reform

Отчужденная земля

Аннотация: На основании представленных данных и расчетов Авторы констатирует, что судьба земель, захваченных коммунистическим государством в Люблинском воеводстве в 1944-49 гг., была более сложной, чем предполагалось ранее. Авторы предлагает параллельное исследование нескольких явлений: отчуждение сельскохозяйственной и лесной собственности, принадлежащей физическим и юридическим лицам; передача государственной земли. Разделение отчужденной земли, помимо социально-экономических аспектов, имело очень сильные политические и пропагандистские аспекты. Авторы обращает внимание на феномен исключения некоторых имений из parcelacji. Несомненно, это был первый этап «социалистического переустройства

польской деревни».

Ключевые слова: Коммунизм, Польша, экспроприации, помещики, земельная реформа

Realizowane na wielką skalę wywłaszczenia nieruchomości rozpoczęły się w „Polsce lubelskiej” od wywłaszczeń ziemi w ramach Reformy Rolnej (dalej piszemy RR 1944)¹. Wielokrotnie opisywano polityczne i społeczne uwarunkowania, a także gospodarcze następstwa tych wywłaszczeń. W tym referacie ograniczymy się wyłącznie do problemów „ziemi wywłaszczonej”. Ziemi, która w związku z RR 1944 została zabrana jej dotychczasowym ziemiańskim właścicielom i włączona w wielkie procesy transformacji własności. Pojęcie „ziemia” rozumiemy szeroko: jako warsztat produkcji rolnej, leśnej czy rybackiej. Obejmujemy tym pojęciem użytki rolne, lasy oraz wody stojące, tj. stawy i jeziora. Obejmujemy nim także powierzchnie zajęte pod dworską i folwarczną zabudowę mieszkalną i produkcyjną, pod parki i ogrody, a także nieużytki objęte wywłaszczeniem. Podstawowy zapis statystyczny dotyczący RR 1944 na Lubelszczyźnie jest prosty: przejęto 823 obiekty o łącznej powierzchni 324,1 tys. ha, z czego rozparcelowano 129,8 tys. ha². Jednakże każda z podanych powyżej liczb wymaga komentarza lub korekty.

Wykorzystane materiały

Oparliśmy się głównie na materiałach sporządzonych przez powiatowe i wojewódzkie służby rolne w związku z realizacją RR 1944, w tym na: „Protokołach w sprawie przejęcia na cele reformy rolnej...” (w skrócie piszemy: protokoły przejęcia), a zwłaszcza na „Ewidencjach nieruchomości ziemskich podlegających dekretowi z dnia 6.IX.1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej” (w skrócie piszemy: ewidencje powiatowe). Wykorzystaliśmy niektóre publikacje dotyczące RR 1944, a także Roczniki GUS dla lat 1947 i 1949 (dalej piszemy: RS 1947 i RS 1949)³. Niniejszy artykuł nawiązuje do naszego referatu przygotowanego i wygłoszonego w roku 2014 w Warszawie, na konferencji IPN i PTZ, pt. „Ziemiaństwo wobec przemian gospodarczych na ziemiach polskich 1864–1944”⁴. Zestawienia liczbowe i wyniki obliczeń bilansowych zawarte w niniejszej pracy w przeważającej mierze oparte są na danych zestawionych w ewidencjach powiatowych. Trzeba zaznaczyć, że są to dane pierwotne, obciążone pewnym marginesem błędów liczbowych. Piszemy o tym w dalszym ciągu tekstu. Naszym zdaniem błędy te nie rzutują w sposób znaczący na sumaryczny obraz RR 1944 na Lubelszczyźnie.

Terytorialne i czasowe ramy opracowania

Opracowanie dotyczy wyłącznie wojewódzkiego lubelskiego, w jego granicach powojennych. Obszar ten w latach 1939–44 znajdował się w całości w granicach General-

¹ Dekret PKWN z 6.09.1944 o przeprowadzeniu reformy rolnej, Dz. Ust. Nr 4, poz. 17.

² Rocznik Statystyczny 1949, GUS Warszawa 1950 s. 54 (dalej: RS 1949).

³ Rocznik Statystyczny 1947, GUS Warszawa 1947, RS 1949, dz. cyt.

⁴ A. Łoś, M. Łoś, *Reforma rolna roku 1944 w świetle protokołów przejęcia majątków*, „Wiadomości ziemiańskie”, nr 74, lato 2018, s. 2–12.

nego Gubernatorstwa, a od roku 1944 znalazł się w całości na zachód od nowej granicy polsko-radzieckiej. Interesują nas głównie lata 1944–1949. Tylko fragmentarycznie odnosimy się do lat nieco wcześniejszych lub nieco późniejszych. Bezpośrednio przed wojną (od 1 kwietnia 1939 r.) województwo lubelskie liczyło 26.555 km², były to teren guberni lubelskiej oraz po części guberni siedleckiej dawnego zaboru rosyjskiego. W październiku 1939 r. w ramach Generalnego Gubernatorstwa utworzony został dystrykt lubelski, którego południowo i wschodnia granica dochodziła do linii Stalin-Ribbentrop, czyli granicy pomiędzy okupacją niemiecką a okupacją sowiecką poprowadzoną korytami Bugu i Sołokiji. W ten sposób do Lubelszczyzny została włączona licząca około 1200 km² enklawa z Galicji (dawnego zaboru austriackiego), należąca pierwotnie do powiatów rawskiego i sokalskiego. Wspomniana enklawa w roku 1944 włączona została do powiatów hrubieszowskiego i tomaszowskiego województwa lubelskiego, które objęło wówczas 27.742 km². Warunki przeprowadzenia RR 1944, w związku z działalnością UPA, były w tej enklawie odmienne niż w innych częściach Lubelszczyzny. Z dniem 1 kwietnia 1949 r. nastąpiła zmiana granicy województwa lubelskiego, gdyż powiaty siedleckie (grodzki i ziemski) przekazano do województwa warszawskiego. W związku z tym powierzchnia Lubelszczyzny zmniejszyła się do 25.747 km². W naszych analizach odnosimy się do obszaru sprzed wspomnianej zmiany granicy.

Ramy transferu ziemi

Podstawowe dane o transferze ziemi, wywłaszczonej w ramach reformy rolnej roku 1944 na Lubelszczyźnie, w latach 1944 – 1949 zawarte są w RS 1947⁵ i RS 1949⁶. Dane te zostały zestawione odpowiednio na dzień 1 XII 1946 r. oraz na dzień 1 I 1949 r. Wyciąg z tych danych zestawiono poniżej:

Opis	Jednostka	RS 1947	RS 1949
Przejęte obiekty	szt.	806	823
Przejęta ziemia	tys. ha	318,2	324,1
Przeznaczono do parcelacji	tys. ha	196,5	X
Rozparcelowano	tys. ha	126,7	129,8
Remanent	tys. ha	57,8	X
Wyłączono z parcelacji [*]	tys. ha	121,7	194,3

Należy zaznaczyć, że pozycje o wyłączeniu [*] nie są zamieszczone w rocznikach, ale pochodzą z przeprowadzonego przez nas przeliczeń. Porównanie danych z obu roczników wskazuje, że podstawowy transfer ziemi nastąpił w latach 1944–1946. W latach 1947–1948 przejęto tylko 5,9 tys. ha, a rozparcelowano 3,1 tys. ha. Przyrosty obu powierzchni wynosiły po około 2%. Transfer ziemi wyraźnie zanikał, choć wiemy, że niewielkie obiekty były przejmowane na cele RR 1944 jeszcze na początku lat pięćdzie-

⁵ RS 1947, s. 40-41.

⁶ RS 1949, s. 54-55.

siątych. Znaczący jest brak w RS 49 (w odróżnieniu od RS 47) pozycji „przeznaczono do parcelacji” i „remanent”.

Przedstawione analizy możemy na tym etapie zakończyć trzema stwierdzeniami: (a) parcelacja objęła tylko 40,05% przejętej ziemi, (b) w latach 1947–1949 zaniechano parcelacji ponad 65 tys. ha, (c) dominująca część ziemi pochodzących z dużych gospodarstw prywatnych trafiła ostatecznie do państwowych zasobów ziemi. W istocie była to nacjonalizacja (upaństwowienie) 3/5 przejętej ziemi. Sądzimy, że sprawa wyłączeń jest szczególnie ważna dla całościowej oceny RR 1944. Wymaga to głębszych analiz, zarówno pochodzenia jak i użytkowania ziemi wywłaszczonej, a zwłaszcza analizy różnorodnych działań administracyjnych modyfikujących transfer tej ziemi.

Pochodzenie ziemi wywłaszczonej

Dekret PKWN z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej w art. 2.(1) przewiduje na cele reformy rolnej „nieruchomości ziemskie o charakterze rolniczym”: (a) państwowe, (b) poniemieckie, (c) i (d) skonfiskowane z różnych przyczyn oraz (e) stanowiące własność osób fizycznych lub prawnych, liczące ponad 100 ha powierzchni ogólnej, bądź ponad 50 ha użytków rolnych. Można stwierdzić, że przytoczone symbole literowe, a zwłaszcza „a”, „b” i „e” weszły na trwałe do obiegu prawnego, a współcześnie mają istotne znaczenie przy staraniach reprivatyzacyjnych. W województwie lubelskim w ewidencjach powiatowych występowały tylko symbole „a” i „e”, choć często je w ogóle pomijano. O mieniu poniemieckim wspomnimy później. Na razie musimy wskazać na konieczność rozróżnienia w grupie „e” mienia osób fizycznych, które możemy uznać za ziemiańskie oraz mienia bardzo zróżnicowanych osób prawnych.

Z przedstawionych zestawień (Tabela) wynika, że na cele RR 1944 przejęto ogółem 323.593 ha, bez uwzględnienia nadleśnictw ordynacji zamojskiej, o których piszemy w dalszej części referatu. Na wymienioną powierzchnię składało się: 12.809 ha ziemi państwowej, 14.752 ha ziemi osób prawnych oraz 296.032 ha ziemi osób fizycznych. Możemy stwierdzić, że 91,48% ziemi zabranej pochodziło z prywatnych majątków ziemiańskich. Warto chwilę zatrzymać się nad wywłaszczonymi osobami prawnymi. Wśród nich dominowały organizacje charytatywne, które w przeszłości otrzymały (zwykle w formie testamentowej) majątki ziemiańskie jako fundacje, niekiedy bardzo znaczne.

Dla przykładu: Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności mające 3.022 ha w rejonie Orłowa Murowanego [kr]^{7,8}, oraz 6.833 ha w rejonie Gościeradowa [kk]⁹. Do tej grupy można zaliczyć ziemię należącą do szpitala w Lublinie: w Krępcu 180 ha i w Świdniku Dużym 992 ha [ln]¹⁰. Do wywłaszczonych osób prawnych należały też placówki

⁷ Wymieniając majątki każdorazowo podajemy skrót nazwy powiatu, według podziału administracyjnego z roku 1944: [bp] białskopodlaski, [bi] biłgorajski, [ch] chełmski, [hr] hrubieszowski, [kk] kraśnicki, [kr] krasnostawski, [lt] lubartowski, [ln] lubelski, [lu] łukowski, [pu] puławski, [ra] radzyński, [si] siedlecki, [to] tomaszowski, [wl] włodawski, [za] zamojski.

⁸ Ewidencja dla powiatu krasnostawskiego, APL, UWL, DRiRR, sygn. 227.

⁹ Ewidencja dla powiatu kraśnickiego, APL, UWL, DRiRR, sygn. 228.

¹⁰ Ewidencja dla powiatu lubelskiego, APL, UWL, DRiRR, sygn. 230.

naukowe, np. Uniwersytet Warszawski posiadający majątek Kujawy [lu]¹¹ liczący 905 ha oraz Warszawskie Towarzystwo Naukowe, posiadające majątek Leszczyny [si]¹² liczący 285 ha. Wywłaszczeniem objęta była także ziemia należąca do klasztoru prawosławnego w Jabłecznej [bp]¹³ 58 ha oraz klasztorów katolickich w Prawdzie 150 ha i Wasyłowie 286 ha [tl]¹⁴. Wywłaszczenie dotyczyło również gruntów należących do spółek akcyjnych (np. cukrowni), a także do samorządów terytorialnych.

Wyłączenia z parcelacji a kierunki użytkowania ziemi

Według zestawień zbiorczych opartych na ewidencjach powiatowych (sporządzonych na dzień 1.I.1949 r.) na Lubelszczyźnie na cele RR przejęto ogółem 323,6 tys. ha. Jest to o 0,15% mniej niż podaje RS 1949. Natomiast rozparcelowano 134,0 tys. ha, czyli o 3,24% więcej niż podaje RS 1949. Nie jesteśmy w stanie ustalić skąd biorą się takie rozbieżności: czy mają one pochodzenie merytoryczne, czy też wynikają z błędów obliczeniowych? W zestawieniach ewidencji powiatowych występują liczne drobne korekty, nanoszone zapewne przez służby powiatowe. Dla podstawowej charakterystyki transferu ziemi paroprocentowe rozbieżności w powierzchni nie są istotne, dużo ważniejsze są pytania: dlaczego 3/5 wywłaszczonej ziemi nie zostało rozparcelowane? oraz dlaczego tak duży był udział wyłączeń z parcelacji?

Niewątpliwie kierunki dotychczasowego użytkowania ziemi miały zasadniczy wpływ na możliwości jej dalszego wykorzystania. Dla potrzeb tworzenia lub powiększania małych gospodarstw rolnych mogły być wykorzystane tylko grunty orne i użytki zielone, liczące łącznie 169.599 ha, co stanowiło 53,05% przejętej ziemi. Był to zasób potencjalny, określający górną granicę powierzchni, jaka (przynajmniej teoretycznie) mogła być rozparcelowana pomiędzy małe gospodarstwa. Z tego potencjalnego zasobu nie rozparcelowano ponad 35 tys. ha. Ponadto z natury rzeczy nie mogły być rozparcelowane lasy i wody (jeziora i stawy) liczące łącznie 41,28% ziemi wywłaszczonej. Tereny te musiały być przekazane państwowym gospodarstwom leśnym lub rybackim. Rozparcelowane również nie mogły być elementy dawnych zespołów dworsko-folwarcznych: zabudowa mieszkalna i gospodarska, obiekty przemysłu rolnego, parki, warzywniki, sady, chmielniki itp. Potencjalnie stanowiły one elementy resztołek, często obejmujących także część gruntów ornych i użytków zielonych nie-całkowicie rozparcelowanych majątków. Dekret o RR w art. 1. (1) d) sygnalizuje „zarezerwowanie odpowiednich terenów dla szkół oraz poddanych zarządowi państwowemu lub samorządowemu ośrodków dla podniesienia kultury rolnej, wytwórczości nasiennej, hodowlanej oraz przemysłu rolnego”. Zapis ten znajduje się zarówno w pierwotnym tekście Dekretu z 6 września 1944 r., jak i w tekście jednolitym z 18 stycznia 1945 r.¹⁵, ale w tym drugim tekście znajdujemy art. 15 „Przy wypracowaniu planu podziału pewna część ziemi zostaje niepodzielona dla utrzymania wzorowych

¹¹ Ewidencja dla powiatu łukowskiego, APL, UWL, DRiRR, sygn. 231.

¹² Ewidencja dla powiatu siedleckiego, APL, UWL, DRiRR, sygn. 234.

¹³ Ewidencja dla powiatu białkopodlaskiego, APL, UWL, DRiRR, sygn. 223.

¹⁴ Ewidencja dla powiatu tomaszowskiego, APL, UWL, DRiRR, sygn. 235.

¹⁵ Obwieszczenie Min. Roln. i Ref. Rolnych z 18.01.45 w sprawie jednolitego tekstu dekretu PKWN, Dz. Ust. Nr 3, poz.13.

gospodarstw w interesie podniesienia poziomu gospodarki rolnej, dla szkół rolniczych i powszechnych, dla rozbudowy miast i innych ważnych zadań użyteczności publicznej". Zapis ten dawał bardzo znaczne możliwości wyłączenia majątków lub ich części z parcelacji. Na Lubelszczyźnie w oparciu o art. 15 Dekretu wyłączono z parcelacji tylko 4.637 ha, z czego aż 3.683 ha w powiecie bialskim¹⁶. W szczególności dotyczyło to dwu wzorcowych majątków: w Cieleśnicy 2.021 ha i w Wygodzie (Stadnina koni w Janowie Podlaskim) 1.436 ha. Można przypuszczać, że w oparciu o art. 15 wyłączano z parcelacji majątki o szczególnych walorach produkcyjnych. Nie była to jednak reguła, panowała znaczna dowolność działania. Interesujące jest, że w powiatach hrubieszowskim i tomaszowskim, a więc w znacznej mierze na czarnoziemach, nie skorzystano z art. 15, choć znaczne powierzchnie wywłaszczonej ziemi nie były parcelowane, lecz przekazywane stopniowo tworzonym gospodarstwom państwowym. O wyłączeniach z parcelacji zdecydowały tam zniszczenia i wyludnienia na skutek walk polsko-ukraińskich.

Natomiast o wyłączeniach w powiecie włodawskim zdecydowały warunki glebowo-wodne. Powiat włodawski obejmował środkową część Polesia Lubelskiego i gospodarka rolna była tu rzeczywiście „poleska”. Trudno było szukać majątków „wzorcowych”, aby przywołać art. 15. W zasobie wywłaszczonej ziemi w tym powiecie dominowały: lasy 9.814 ha, wody 3.111 ha, nieużytki 2.262 ha, oraz bliżej nie określone „inne” 1.686 ha. Łącznie stanowiło to 69,75% zasobu¹⁷. W tych warunkach z parcelacji wyłączono w całości 16 majątków, które pozostały własnością Skarbu Państwa, głównie w administracji Dyrekcji Lasów Państwowych. Przykładowo były to ekstensywne gospodarstwa rybackie: Białka 206 ha i Libiszów 477 ha, bagienne nieużytki czy półnieużytki: Wola Wereszczyńska 286 ha, Krychów 700 ha, Łowiszów 1.004 ha, Dubeczno 923 ha itp. W powiecie włodawskim w znacznej mierze wyłączano to co było mało przydatne dla rolnictwa. Niekiedy dokonywano łącznie dwu operacji: włączano majątek do zasobu ziemi, a następnie w całości go wyłączano. Przykładowo: dotyczyło to wspomnianych uprzednio majątków w Wygodzie [bp] i Krychowiu [wł].

Wyłączenia lasów

Dekret PKWN o wywłaszczeniu lasów z dnia 12 grudnia 1944 r. opublikowany został dopiero 27 grudnia tego roku¹⁸. Do tego czasu lasy wywłaszczane były w oparciu o Dekret o RR, a następnie z reguły wyłączane z zapasu ziemi przeznaczonego do parcelacji. Według ewidencji powiatowych dotyczyło to łącznie 119.214 ha (36,84 % ziemi wywłaszczonej). Były to zarówno enklawy leśne stanowiące części gospodarstw rolnych, jak i wielkie samodzielne gospodarstwa leśne. Największe majątki ziemiańskie (rolne i leśne) były zazwyczaj przejmowane w pierwszej kolejności, często

¹⁶ Ewidencja dla powiatu białkopodlaskiego, APL, UWL, DRiRR, sygn. 223. Podane w Ewidencji dane dla tego powiatu budzą pewne zastrzeżenia, zwłaszcza odnośnie wyraźnie zaniżonej powierzchni przejętych lasów. W naszych zestawieniach wprowadziliśmy korektę zwiększając tę powierzchnię o 3898 ha, co w konsekwencji doprowadziło do zwiększenia ogólnej powierzchni przejętej do 323.593 ha., tj. 1,21 %.

¹⁷ Ewidencja dla powiatu włodawskiego, APL, UWL, DRiRR, sygn. 236.

¹⁸ Dekret PKWN z 12.12.1944 o przejęciu niektórych lasów, Dz. Ust. Nr. 82, poz. 82.

już we wrześniu 1944 roku. Ale były znaczne wyjątki, gdyż istniała duża dowolność działania. Rozpatrzmy ważniejsze majątki rodziny Zamoyskich:

Henryk Zamoyski posiadał majątki w powiecie włodawskim. W dniach 25-27.09.44 przejęto w szczególności: Adamów-Wyryki i Adamki, łącznie 6.586 ha, w tym lasy 5.807 ha. Całość została ujęta w ewidencji powiatowej, a lasy zostały wyłączone z parcelacji¹⁹.

Aleksander Leszek Zamoyski (w niektórych dokumentach omyłkowo podany jako Adam) był ordynatem kozłowieckim (ordynacja leżała w powiecie lubartowskim). W dniach 13-22.09.1944 przejęto wszystkie trzy folwarki ordynacji, o łącznej powierzchni 1.332 ha, z wyraźnym zaznaczeniem „bez lasów”. Tym niemniej w ewidencji powiatowej ujęto 3.851 ha lasów, które wyłączono z parcelacji.

Jan Zamoyski był ordynatem zamojskim (ordynacja leżała głównie w powiecie zamojskim, a po części w powiatach sąsiednich). Do ordynacji należało 19 folwarków o łącznej powierzchni 3.854 ha, z czego tylko 66 ha lasów. Folwarki były przejmowane od połowy września 1944, w tym główne ośrodki: Michałów i Zwierzyniec w dniu 21.09.1944. Natomiast 9 nadleśnictw o łącznej powierzchni 54.889 ha (w tym 52.789 ha lasów) przejęto dopiero 21-22.02.1945 r.²⁰ Powierzchnia ta nie była ujmowana w dokumentach dotyczących reformy rolnej. Niejako pozostała poza rejestracją. W związku z tym w naszych rozważaniach musi pojawić się poważna „korekta”, znacznie ponad 50 tysięcy hektarów. „Korekta” ta musi być uwzględniona przy ustalaniu łącznej powierzchni ziemi nominalnie przeznaczonych na cele RR 1944 w województwie lubelskim (ok. 378 tys. ha, a nie ok. 324 tys. ha według dotychczasowych ustaleń), a także przy określaniu transferu tej ziemi. „Korekta” oczywiście nie dotyczy oceny możliwości parcelacji i obdzielenia ziemią małych gospodarstw rolnych.

Podsumowanie

W oparciu o przedstawione dane i obliczenia możemy stwierdzić, że losy ziemi zabranej na Lubelszczyźnie w latach 1944-49 były bardziej złożone niż do tej pory przyjmowano. Inna była też powierzchnia ziemi zabranej. Podstawowe dane o reformie rolnej na Lubelszczyźnie muszą być rozwinięte i skorygowane. Równoległe muszą być rozpatrywane cztery procesy:

- a) Wywłaszczenia majątków rolnych i leśnych należących do osób fizycznych i prawnych. Główne natężenie wywłaszczeń miało miejsce w okresie od września 1944 r. do stycznia 1945 r., a w bardzo słabnącym tempie było kontynuowane w kolejnych latach. Ogółem wywłaszczona ziemia, tj. majątki osób prawnych i fizycznych oraz nadleśnictwa ordynacji zamojskiej, liczyła $310.784 + 54.889 = 365.673$ ha. Łącznie była to całość stanu posiadania ziemiaństwa lubelskiego do lata 1944 r. Wymieniona powierzchnia stanowiła 96,62% obszaru objętego RR 1944.
- b) Transfer objął ponadto 12.809 ha ziemi państwowej, co łącznie dawało 378.482 ha.

¹⁹ Ewidencja dla powiatu lubartowskiego, APL, UWL, DRiRR, sygn. 229; Protokół przekazania majątku APL, UWL, DRiRR, sygn. 1341.

²⁰ M. Kozaczka, *Reforma rolna w ordynacji zamojskiej 1944-1945*, „Prace Historyczno-Archiwalne” T IX, Rzeszów 2000.

Przekazanie na cele reformy rolnej majątków ziemskich stanowiących własność Państwa oczywiście nie oznacza, że były one wywłaszczone.

- c) Proces transferu ziemi zaczął się bardzo szybko, niejako od wbicia pierwszych kołków rozgraniczających tworzone właśnie parcele. Parcelacja wywłaszczonej ziemi obok aspektów społecznych i gospodarczych miała bardzo silne aspekty polityczne i propagandowe. Do roku 1949 ogółem rozparcelowano dla potrzeb nowoutworzonych bądź powiększanych małych gospodarstw 134.047 ha. Transfer ziemi od dużych do małych prywatnych gospodarstw dotyczył mniej więcej 1/3 zasobu.
- d) Równocześnie rozpoczął się szeroko rozumiany proces wyłączeń z parcelacji. Tu już nie dbano o nagłośnienie, raczej preferowano wyciszenie. Wyłączenia z podziałów dotyczące lasów i wód, były powszechnie zrozumiałe, a przynajmniej tolerowane. Rozdysponowanie budynków podworskich, parków, sadów itp., mogło powodować konflikty. Na ogół jednak akceptowano, że nie mogą one podlegać parcelacji. Problemy mogły się rodzić, gdy wyłączano z parcelacji grunty orne i użytki zielone, na które czekało wielu. Wyłączeniami objęto 244.445 ha, tj. 64.58% posiadanego zasobu ziemi. Ostatecznie w ręce Państwa trafiło blisko 2/3 tego zasobu. Niewątpliwie był to pierwszy etap „socialistycznej przebudowy wsi polskiej”, choć początkowo skrzętnie unikano używania tego terminu.

Problem politycznych uwarunkowań wyłączenia części wywłaszczonych majątków spod parcelacji zasygnalizował Marcin Drewicz²¹ w odniesieniu do pięciu północnych powiatów Lubelszczyzny. Autor ten stwierdza:

W najwyższych gremiach tzw. Polski lubelskiej niewątpliwie ścierały się dwie przeciwstawne tendencje: pragnienie obdarowania zasłużonej klienteli kierowniczymi stanowiskami [...] w wyłączonych spod parcelacji majątkach oraz chęć obdzielenia jak największej liczby rodzin chłopskich jak największą ilością ziemi [...].

Stwierdzenie to trzeba rozwinąć. Niewątpliwie od wielu dziesięcioleci trwał chłopski głód ziemi, sprowadzający się do pragnienia ciężkiej fizycznej pracy, ale pracy „na swoim”. Własny skrawek ziemi był obiektem marzeń, chętnie ujawnianych, powszechnie rozumianych, szeroko akceptowanych, propagowanych w literaturze pięknej. Chłopski głód ziemi był wówczas w Polsce wielką siłą polityczną i społeczną, zrzęcznie wykorzystaną przez PKWN i jego sowieckich mocodawców. Ale równoległe ujawnił się wówczas inny głód, który nazwijmy „głodem posad”. To był także głód pracy, ale na pewno pracy nie na swoim i na pewno nie ciężkiej pracy fizycznej. Nie chodziło o posiadanie mienia, lecz o użytkowanie mienia, zarządzania jakimś mieniem, w jakimś stopniu chodziło o jakąś władzę, chociażby małą, no i korzyści płynące z tej władzy. Mogło to być mienie państwowe czy spółdzielcze, to rozróżnienie

²¹ M. Drewicz, *Parcelacja większej prywatnej własności ziemskiej w północnej części województwa lubelskiego w świetle dokumentów PKWN*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” T. 4, Radzyń Podlaski 2006, s. 170-186.

nie było istotne. Chodziło tu nie tylko o „stanowiska kierownicze” w państwowych gospodarstwach leśnych, rolnych i rybackich, w gminnych spółdzielniach itp. Chodziło także o niższe funkcje związane z „socjalistyczną” gospodarką na wsi. Tworzyła się nowa warstwa społeczna, która przetrwała na polskiej wsi blisko pół wieku.

Specyficzny „głód posad” tej warstwy został zaspokojony (czy może „upubliczniony”?) przez tworzenie „gospodarstw rolnych władania publicznego i związków prawa publicznego”²². Określenie skomplikowane, ale w 1949 r. w województwie lubelskim istniały 762 takie gospodarstwa o łącznej powierzchni 62.875 ha, z czego gospodarstwa liczące ponad 100 ha obejmowały 44.056 ha.

Chcielibyśmy jeszcze zwrócić uwagę na dwa dodatkowe zagadnienia, wymagające szerokich badań. Po pierwsze: chodzi o ziemię poniemiecką. RS 1949²³ podaje, że na Lubelszczyźnie wywłaszczono 5149 gospodarstw poniemieckich, o łącznej powierzchni 30.818 ha. Średnia powierzchnia gospodarstwa wynosiła tylko 5,99 ha, a więc były to drobne gospodarstwa chłopskie a nie majątki ziemiańskie. Sądzymy, że tych gospodarstw nie należy obejmować analizami związanymi z RR 1944. Wraz z gospodarstwami pożydowskimi i poukraińskimi stanowiły one część mienia wydzielonego w oparciu o kryteria narodowościowe. Warto by zbadać, jak przebiegał transfer tak wydzielonego mienia. Po drugie: nie wiemy w jakiej mierze zjawiska czy procesy charakterystyczne dla wsi lubelskiej mogą być uznane za typowe dla całej Polski. Można sądzić, że występowały znaczne różnicowania regionalne, zwłaszcza pomiędzy województwami wschodnimi a województwami zachodnimi. Na razie to tylko sugestie, potrzebne są szersze badania.

Lp.	powiat	ogółem	pochodzenie ziemi przejętej			ziemia rozparcelowana	powierzchnia lasów objętych transferem
			w tym:				
			przekazana z zasobów państwowych	wywłaszczona osobom prawnym	wywłaszczona osobom fizycznym		
1	Biała Podlaska	18 511	2 263	1 263	14 985	8 908	6 594
2	Biłgoraj	1 285	50		1 235	631	280
3	Chełm	18 210	298	85	17 827	9 439	6 325
4	Hrubieszów	34 285		372	33 913	13 163	8 893
5	Krasnystaw	22 047	1 860	3 022	17 165	14 427	5 372
6	Kraśnik	24 745	259	6 833	17 653	6 246	14 529
7	Lubartów	18 918	435		18 483	6 700	9 628
8	Lublin	29 381	850	1 319	27 212	18 888	5 662
9	Łuków	18 691	1 917	92	16 682	7 822	7 290

10	Puławy	20 339	253		20 086	9 486	7 500
11	Radzyń Podlaski	32 690	221		32 469	11 295	18 179
12	Siedlce	17 864	1 467	285	16 112	8 521	5 076
13	Tomaszów Lubelski	27 086		1 075	26 011	7 353	7 927
14	Włodawa	24 193	2 733	406	21 054	4 539	9 814
15	Zamość	15 348	203		15 145	6 629	6 145
razem 1-15	województwo	323 593	12 809	14 752	296 032	134 047	119 214
16	nadleśnictwa ordynacji zamojskiej				54 889		52 789
	ogółem	378 482	12 809	14 752	350 921	134 047	172 003
	udział %	100	3,38	3,90	92,72	35,42	49,02

REFERENCES - BIBLIOGRAFIA

Sources:

Archiwum Państwowe w Lublinie, Urząd Wojewódzki Lubelski, Dział Rolnictwa i Reform Rolnych:

sygn. 223: Ewidencja dla powiatu białkopodlaskiego,

sygn. 227: Ewidencja dla powiatu krasnostawskiego,

sygn. 228: Ewidencja dla powiatu kraśnickiego,

sygn. 229: Ewidencja dla powiatu lubartowskiego

sygn. 229: Ewidencja dla powiatu lubartowskiego

sygn. 230: Ewidencja dla powiatu lubelskiego,

sygn. 231: Ewidencja dla powiatu łukowskiego,

sygn. 234: Ewidencja dla powiatu siedleckiego,

sygn. 235: Ewidencja dla powiatu tomaszowskiego,

sygn. 236: Ewidencja dla powiatu włodawskiego,

sygn. 1341 Protokół przekazania majątku,

Rocznik Statystyczny 1947., GUS Warszawa 1947.

Rocznik Statystyczny 1949, GUS Warszawa 1949.

Dekret PKWN z 6.09.1944 o przeprowadzeniu reformy rolnej, Dz. Ust. Nr 4, poz. 17.

Dekret PKWN z 12.12.1944 o przejęciu niektórych lasów, Dz. Ust. Nr. 82, poz. 82.

Obwieszczenie Min. Roln. i Ref. Rolnych z 18.01.45 w sprawie jednolitego tekstu dekretu PKWN, Dz. Ust. Nr 3, poz.13.

Studies:

M. Kozaczka, *Reforma rolna w ordynacji zamojskiej 1944–1945*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. IX, Rzeszów 2000.

M. Drewicz, *Parcelacja większej prywatnej własności ziemskiej w północnej części województwa lubelskiego w świetle dokumentów PKWN*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 4, Radzyń Podlaski 2006, s. 170–186.

A. Łoś, M. Łoś, *Reforma rolna roku 1944 w świetle protokołów przejęcia majątków*, „Wiadomości ziemiańskie”, nr 74, lato 2018, s. 2–12.